

УДК 130.2+82(0):821.161.2

Ольга Подлісецька

**НІЦШЕАНСЬКІ ІДЕЇ У КОНТЕКСТІ ПРОЗИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
(ОПОВІДАННЯ «НАД МОРЕМ»)**

Стаття присвячена дослідженню ніцшеанських ідей у прозі Лесі Українки. Здійснена спроба охарактеризувати персонажів оповідання Лесі Українки «Над морем» з погляду мисленнєвої парадигми Ф. Ніцше.

Ключові слова: модернізм, надлюдина, індивідуальність, самотність.

Статья посвящена исследованию ницшеанских идей в прозе Леси Украинки. Совершена попытка дать характеристику персонажей в рассказе Леси Украинки «Над морем» с точки зрения мысленной парадигмы Ф. Ницше.

Ключевые слова: модернизм, сверхчеловек, индивидуальность, одиночество.

The given article investigates Nietzschean ideas in prose literary works by Lesya Ukrainka. There was made an attempt to describe the characters of the short story by Lesya Ukrainka «Above the Sea» in terms of Friedrich Nietzsche's mental paradigm.

Key words: Modernism, superman, identity, loneliness.

Шляхетна душа має повагу до самої себе.

Ф. Ніцше

Німецький мислитель Фрідріх Ніцше (1844–1900) був цікавий для українських діячів культури «переломного періоду» як «творець» загальноєвропейської традиції модерності. Своєю «філософією життя» він фактично заклав основи філософсько-мистецького дискурсу модерності, для якого були ворожими будь-які прояви механістичного сприйняття дійсності, що породжували надію, віру в цінності та поступ. Ніцшеанство у своїй основі передбачало прокладення цілковито нових шляхів людського розвитку. Саме тому, на думку дослідників ніцшеанських ідей у творчості українських письменників початку ХХ ст., які звертають погляди на Ф. Ніцше як на зачинателя загальноєвропейської модерністської традиції, німецький філософ приваблював різних за своїми соціальними вподобаннями, темпераментом і талантом українських письменників, що ставили перед собою завдання віднайти альтернативний народницькому шлях розвитку української культури [12, с. 34]. Спираючись на праці С. Павличко, літературознавець Т. Заїка зазначає, що праці Ф. Ніцше, будучи фактичним провісником модернізму ХХ ст., «ознаменували бунт проти ери надії, ентузіазму, віри в прогрес, сцієнтизму, механістичності то-

гочасних наук, прикладених до людського життя — ери, якою було ХІХ ст.» [12, с. 29].

Для літературознавців філософська спадщина німецького мислителя має інтерес з точки зору його намагань утвердити індивідуалізм як нову модель культурної ідентичності людини початку ХХ ст., оскільки саме теорія Ніцше призвела до появи в художній літературі певного типу героя — сильної особистості, індивідуаліста, «надлюдини». Так, на думку Т. Заїки, ніцшеанський варіант індивідуалізму — це повернення «людини» на суспільно-політичну арену нової якості, яка діє не за принципом «гасію», а за вимогою сповідування «nature» (природи). Ця «людина» не є приниженою, позбавленою прав і закутою в обов'язок перед суспільними нормами. Ця «людина» є сильною духом і тілом. Їй під силу «гори зрушити» — це «надлюдина»: людина в усіх проявах своєї індивідуальності [12, с. 31].

Бунт саме такого плану був характерний для української культури кінця ХІХ — початку ХХ ст., а філософія Ф. Ніцше, фактично, постала як ідейна основа світоглядних зрушень вітчизняних письменників у бік модернізації творчості. Яскраво прослідковуються впливи Ніцше в українській літературі не тільки на прозу О. Кобилянської, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка та ін., а і на літературну критику («Українська хата» (М. Євшан, А. Товкачевський, М. Сріблянський та ін.)).

Філософія Ніцше надзвичайно багатозначна; за спостереженнями дослідників, тексти Ніцше нагадують лабіринт людського мислення, тому ніколи не підлягають повноті та завершеності процесу інтерпретації [5, с. 54].

Ніцше створив оригінальну на свій і на наш час мисленнєву парадигму, що у своїй системності, на думку українського філософа В. Жмира, нічим не поступається Гегелеві, парадигмі, визнаній класичною філософією. Звичайно, В. Жмир не відкидає того, що особистісний темперамент, поетично-літературний стиль викладу Ніцшевої світоглядної парадигми не дозволяє твердити про довершеність вибудованої структури [3, с. 81]. Але про подібний «недолік» говорить К. Ясперс: «Ніцше може зрозуміти лише той, хто попередньо вже набув точність мислення і настирність. Філософувати слідуючи Ніцше, означає постійне утвердження себе в протигагу йому». [Цит. за 3, с. 281]. Про небезпечність повного прийняття ідей Ніцше розуміли і Леся Українка, і О. Кобилянська. Саме О. Кобилянська першою з

українських письменників прочитала книжки Ніцше та по-своєму сприйняла й відтворила його ідеї про «надлюдину». Леся Українка у листі до О. Кобилянської так коментує своє «антиніцшеанство»: «Не в усьому можу цілком співчувати Вам, так, напр(иклад), я не поділяю Вашого ніцшеанства, бо цей філософ ніколи не імponував мені, яко філософ, його ідеал *Uebermensch*'а, тієї *blonde Bestien*, якимось не чарує мене. Його афоризми справді блискучі і гарні, але я не кохаюсь в афоризмах», і далі: «Таке антиніцшеанство не повинно ставити між нами стіну» [10, с. 387]. Сучасні дослідники ніцшеанських ідей в літературі (С. Павличко, Т. Возняк, В. Жмир, Т. Заїка) припускають певну міру лукавства авторки даного вислову, зокрема, Тарас Возняк вважає, «що ставлення Лесі Українки до Ніцше було доволі неоднозначне», він переконаний, що можна віднайти інтонації зв'язку Ніцше — Леся Українка, «які [...] ясно не усвідомлювалися й самою нею. Принаймні у декларативній формі» [3, с. 98]. При аналізі паралелей у творчості філософа та поетеси літературознавець намагається «розкрити не лише явні, але й приховані, а почасти і потенційні кореляції між ними» [Цит. за 3, с. 98]. Про слушність думки щодо впливу ідей Ніцше на творчість Лесі Українки говорить і В. Панченко: «Д. Донцов хоч і перебільшував (на догоду власній ідеології), стверджуючи, що гаслом самої Лесі Українки «стали знані слова Ніцше: «Війна і мужність довершили більших діл, як любов до ближнього. Не милосердя ваше, але відвага ваша рятувала досі нещасних», — проте для висновку про те, що «її герої, **не маси, а одиниці**» (виділення автора. — В. П.), він мав цілком достатньо підстав» [11, с.156]. Отже, безперечним є той факт, що теорії Ніцше впливали на творчість Лесі Українки, хоча й сама вона цей вплив певним чином заперечувала.

Звертаючись до аналізу творчості Лесі Українки, дослідники (С. Павличко, Т. Гундорова та ін.) підтверджують виразну наявність існування у ній ніцшеанських ідей. Але оскільки літературознавці звертали основну увагу у дослідженні даного питання, зокрема, на драматичну творчість, метою даної статті було обрано інтерпретацію ідей Ніцше у ранній творчості Лесі Українки (1998 рік), а саме у прозі. Після появи дебютних оповідань Лесі Українки у журналі «Зоря» (1889), з'являється друга група оповідань, одне з яких — «Над морем» (1898) і буде **об'єктом** аналізу даної статті.

Леся Українка свідомо, чи не зовсім, але обрала для своїх творів ті ідеї Ніцше, які характеризують згадувану у статті М. Євшана боротьбу

з сірістю буття: «В ім'я тої мрії, протест проти «всесвітньої нікчемности», проти сірої буденщини, проти невільництва, боротьба за велике визволення індивідуальности!, «за повну вільну людину і за нове життя»... [2, с. 155], «до боротьби з тим пригнобленням, з тим загальним омертвінням і бездушною атмосферою виходить поетка. Проти туподумства та ослимачіння зродився протест» [2, с. 159].

Вже на початку оповідання «Над морем» вказує на підтвердження думки про незаперечний вплив ідей Ніцше на прозу Лесі Українки монолог героїні-оповідачки, який поданий вже на початку. Героїня оповідання підвладна певній мізантропії, повсякчас прагне усамітнитись: «Скрізь люди!» — казала ображена думка, перелякана стріванням з брудом, злиднями і всею недолею людською» [9, с. 24]. Тут і далі у підтексті прочитуємо слова Ніцше: «Втікай, друже мій, у свою самотність — я бачу тебе покусаним отруйними мухами. Втікай туди, де віє суворий, потужний вітер! Втікай у свою самотність! Ти жив близько від мізерних та жалюгідних. Втікай від їхньої невидимої помсти!» [6, с. 130]. Наступні зустрічі героїні з людьми наштовхують на висновок: дратують її далеко не всі люди, а лише обмежені, недалекі панночки «алли михайлівни», які зверхньо ставляться до прислуги, «нижчих» людей, таких як Настасія Іллінічна та маляр.

У іншому своєму творі «Так сказав Заратустра» Ф. Ніцше проводить таку аналогію: «Що для людини мавпа? Посміховище або нестерпний сором. І тим самим має бути людина для надлюдини — посміховищем або нестерпним соромом. Воістину, людина — брудний потік. Треба бути морем, щоб прийняти в себе брудний потік і не стати знечищеним» [6, с. 6]. Оповідачка не насміхається з Алли Михайлівни, але повсякчас відчуває за неї сором: перед служницею, перед її залицяльниками, які відверто відкидають її кокетування, що набридли з часом, і т. д.

Але варто зауважити, що до ніцшевого ідеалу жінки «не дотягують» обидві героїні: як і в оповідачці забагато «вченості», так і в Аллі Михайлівні відверте кокетування переростає в інфантильність і вона теж не досягає ніцшевого ідеалу жінки: «те, що викликає до жінки повагу, а досить часто і страх, — це її натура, яка натуральніша за чоловічу, її справжня, хижацька, підступна грація, її тигрячі кігті під рукавичкою, її наївність в егоїзмі, неприручувана внутрішня дикість, незбагненне, неохопне, невловне в її пристрастях і чеснотах...» [6,

с. 131]. Певні риси «жінки» у ніцшеанському розумінні притаманні панночці на початку твору, але суто жіночу поведінку вона не витримує до кінця, внаслідок чого чоловіки втрачають до неї цікавість. Стає зрозумілим деяке зверхнє ставлення Лесі Українки та Ольги Кобилянської до поглядів Ніцше: обидві відчують власну маскуліність, прямоту, незалежність. Не дотягує до ідеалу жінки Ніцше і образ Алли Михайлівни, так, зокрема, відчутним є підміна понять, що вказує на недалекість героїні: Алла Михайлівна називає себе «релігійною», бо її родина замовляє чудотворний образ Іверської Божої матері до себе в будинок. Ці та інші її розповіді вкрай дратують героїню-оповідачку, вони її втомлюють: «Мені почало здаватись, що мене оплутала якась тонка павутина і починає застилати очі і заважати дихати. В голові мені туманіло» [9, с. 28]. Жіноча недалекість та внутрішня вбогість товаришки засмучує героїню, так само, як і улюблені Аллою Михайлівною прогулянки у велелюдному міському саду з оркестром. Натомість вподобання оповідачки — це безлюдний берег моря, який можна знайти тільки в одному місці курортного містечка, невідомому широкому загалу. У Ніцше читаємо: «Призначене для загалу завжди має невисоку вартість», «уміти берегти себе — найважче випробування незалежності» [6, с. 44]. Так героїня не бажає бути призначеною для загалу, тому займає позицію спостерігачки, вона марно прагне знайти щось справжнє у співрозмовниці; у чомусь її навіть зацікавлює особа Алли Михайлівни, зокрема, «тихі і глибокі очі» (одвічна жіноча загадка), а також момент незалежності, коли Алла Михайлівна відчуває у собі потяг «бути модисткою, ремісницею» [9, с. 29] (загальнолюдське прагнення до реалізації власних здібностей). Та все ж таки наприкінці оповідання героїня вирішує зберегти самототожність, припинивши спілкування з Аллою Михайлівною, і цим засвідчує неабияку силу (згадаймо ніцшеве «незалежність — талан небагатьох, привілей сильних» [6, с. 34]).

Героїня-оповідачка прагне бути наодинці з природою. Але повернення до природи не означає простого повернення до інстинктивного способу буття, до існування за природними законами, хоча це також має місце. Для Лесі Українки і для Фрідріха Ніцше повернення до природи, до її діонісійського начала означає, перш за все, свободу творчості, звільнення від нав'язаних натовпом норм та правил поведінки. Лише в природі, не маючи встановлених зразків та схем, людина може творчо діяти [12, с. 32]. Читаючи Ф. Ніцше (зокрема: «Я

скажу вам, хто така надлюдина. Людина — це те, що треба здолати. Всі істоти досі створювали щось вище від себе, а ви хочете стати впливом цієї великої повені й ладні скоріше вернутись до звіра, аніж здолати людину? Дивіться, я розкажу вам про надлюдину: вона і є це море, і в ньому може втонути ваша велика зневага» [7, с. 4]), розуміємо, що творець, письменник — це у певній мірі надлюдина, оскільки творець сам створює норми для соціуму. Панночка з оповідання не дарма дивується повній свободі товаришки, яка була сильнішою від загалу і ніколи не йшла за юрбою. Героїня-оповідачка з оповідання «Над морем» подорожує одна з веслярем нічним морем, перебування наодинці не дає їй змішатись з масою (товариством з манірною панночкою). М. Зубрицька, коментуючи індивідуалізм у творчості Лесі Українки, вказує на те, що це перш за все «потреба відродження в умовах громадської і культурної депресії ідеалу творчо сильної і вільної особистості — це протест проти культу кволости, беззахисності зневір'я» [4, с. 23].

Дивує «нежіноче» бажання героїні серед ночі на самоті плисти човном по морю, але героїня оповідання — жінка сильна духом, вольова і рішуча. Вона — індивідуаліст і бачить свою несхожість на інших жінок, що знову вказує на ознаки «надлюдини», ба навіть «наджінки»: «кожен обраний інстинктивно намагається мати власний замок і свій прихований світ, де можна відгородитися від юрби, від мас, від більшої» [6, с. 31]. Бачить цю несхожість і Алла Михайлівна, яка здивована затятою мовчанкою подруги і врешті розуміє, що вони — люди різні. Філософ дивується, у якому «дивовижному спрощенні та фальшуванні живе людина» [6, с. 29]. Дивується цьому і оповідачка, проходячи повз лотерею в міському саду: «Над усім панував якийсь примус, немов сон, так і здавалось, що от-от сі люди позіхнуть, протруть очі, здивовано глянуть один на одного і розійдуться» [9, с. 51]. «Талант письменниці-модерніста, — на думку О. Вісич, — виявляється у поглибленні психологізму характерів, витонченості художньої деталі та семіотичній щільності тексту» [1, с. 203], і аналіз підтексту оповідання «Над морем» є цьому доказом: у творі постають дві протилежні постаті — незалежна оповідачка та «беззахисна» та інфантильна Алла Михайлівна, що весь час прагне схватись під крильце будь-якому чоловікові. Ця дисгармонія у зображенні героїні-оповідачки з героїнею-антиподом тільки утверджує першу у гармонії з самою собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісич О. А. До питання про психологізм прози Лесі Українки // Вчені записки Тавричного національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія Філологія. Соціальні комунікації. — 2011. — Т. 24. № 1 Ч.2. — С. 201–205.
2. Євшан М. Леся Українка // Критика. Літературознавство. Естетика. — К.: Основи, 1998. — С.153–159.
3. Жмир В. Слідами Ф. Ніцше по Україні [Текст] / В. Жмир // Філософська думка. — 2004. — № 6. — С. 78–110.
4. Зубрицька М. Проблема індивідуалізму у творчості Лесі Українки [Текст] / М. Зубрицька // Сучасність. — 1991. — № 12. — С. 22–25.
5. Зубрицька М. Філософські основи європейського модернізму // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької]. — [2-ге вид., доп.]. — Львів : Літопис, 2001. — С. 53–54.
6. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / пер. з нім. А. Онишко. — Львів : Літопис, 2002. — 320 с.
7. Ницше Ф. Так говорив Заратустра. Книга для всіх и ни для кого [Текст] // Ницше Ф. Сочинения : в 2 томах / Ф. Ницше ; [пер. с нем. Ю. Антоновского]. — М. : Мысль, 1996. — Т. 2. — 831 с.
8. Павличко С. Теорія літератури [Текст] / С. Павличко ; [упоряд. В. Агеєва]. — [2-ге вид.]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. — 679 с.
9. Українка Леся. Над морем // Твори : в чотирьох томах. Том четвертий. Оповідання. Статті. Листи. — К.: Дніпро, 1982. — С.23–53.
10. Українка Леся. Твори в чотирьох томах. Том четвертий. Оповідання. Статті. Листи. — К.: Дніпро, 1982. — 435 с.
11. Панченко В. Я не буду загрозувати переходом в чужу літературу. (загадка генези драматичної поеми Лесі Українки Оргія). Джерело доступу: library.kr.ua/books/panchenko/p9.shtml В. Панченко
12. Заїка Т. Індивідуалістичні мотиви в творчості Лесі Українки. Джерело доступу: eprints.oa.edu.ua/2045/1/Zayika_Filosof_Vyp_13.pdf

Стаття надійшла до редакції 19 січня 2015 р.